

Древнерусские города. – М.: «Наука», 1981. – С. 65-67.

15. Лысенко П.Ф. Города Туровской земли / История Туровского княжества. – Минск: Наука и техника, 1974. – 199 с.

16. Лысенко П.Ф. Берестье. – Минск, 1985. – 399 с.

17. Лысенко П.Ф. Древний Туров. – Минск, 2004. – 180 с.

18. Максимович М.О. Очерк Киева // Киев явился градомъ великим...: Вибрані українознавчі твори – К.: Либідь, 1994. – С. 32-43.

19. Максимович М.О. Обзорение старого Киева // Киев явился градомъ великим...: Вибрані українознавчі твори – К.: Либідь, 1994. – С.49-73.

20. Петров Н.И. Историко-топографические очерки Древнего Киева. – К., 1897. – 268 с.

21. Поздняков В.С. Клецк X-XVIII в. (история материальной культуры белорусского феодального города). Автореферат диссертации на соискание учёной степени к.и.н. – Минск, 1991. – 27 с.

22. Прищепа Б.А., Нікольченко Ю.М. Літописний Дорогобуж в період Київської Русі: До історії населення Західної Волині в X-XIII ст. – Рівне: Державне редакційно-видавниче підприємство, 1996. – 248 с.

23. Самойловський І.М., Мезенцева Г.Г. Археологічні спостереження і розвідки в Києві та поблизу нього в 1949-1951 рр. // Археологічні пам'ятки УРСР. – 1955. – Т. V. – С. 180.

24. Сагайдак М.А. Актуальні питання зародження та формування раннього Києва // Магістеріум. Випуск шостий. Археологічні студії. – К.: «Стилос», 2001. – С. 6-18.

25. Сагайдак М.А. Давньокіївський Поділ: Проблеми топографії, стратиграфії, хронології. – К.: «Наукова думка», 1991. – 168 с.

26. Сагайдак М.А. Нові відкриття на Подолі та деякі дискусійні питання історичної топографії середньовічного Києва. АНТ №13-15. – К.: «Корвін пресс», 2005. – С. 6-25.

27. Сагайдак М.А. Містобудування // Історія українського мистецтва: у 5 т. / НАН України, ІМФЕ ім. М.Т. Рильського. – К., 2010. – Т. 2: Мистецтво середніх віків. – 1296 с.

28. Седова М.В. Ярополч-Залесский. – М., 1978. – 156 с.

29. Седова М. В. Суздаль в X-XV вв. – М.: Русский мир, 1997. – 320с.

30. Седов В.В. Изборск – город-крепость XII-XIII // Древнерусский город. – К., 1984. – С. 116-119.

31. Тараненко С.П. Давньоруські дороги та вулиці з розкопок Подолу Києва // Болховітіновський щорічник 2009. Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник. – К. 2010. – С.260-268.

32. Тараненко С.П. Могильники давньоруського Подолу Києва в його планувальній структурі // Фортеця: збірник заповідника «Густань»: на пошану Михайла Рожко. – Львів: Камула, 2009. – Кн. 1. – С. 348-357.

33. Тараненко С.П. Електронна археологічна карта Києва-Подолу як джерело вивчення планувальної структури давньоруського посаду // Сіверщина в історії України / Нац. заповідник «Глухів», Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПШ. – Київ-Глухів, 2012. Вип. 5. – С. 129-132.

34. Тараненко С.П. До питання про літописне «стовп'є» на Київському Подолі // Лаврський альманах. Збірник наукових праць. Вип. 22. – К., 2008. – С. 12-19.

35. Тараненко С.П. Ілля Самойловський – перший дослідник Подолу Києва // Могилянські читання 2007. – К., 2008. – С. 440-443.

36. Тарасов С.В. Полацк IX-XVII ст.ст.: Гісторыя і тапаграфія. – Мн.: Беларуская навука, 1998. – 183 с.

37. Толочко П.П. Історична топографія стародавнього Києва. – К., 1970. – 220 с.

38. Толочко П.П. Массовая застройка Киева X-XIII вв. // Древнерусские города. М.: «Наука», 1981. – С. 63-94.

39. Толочко П.П. Древний Киев. – К., 1983. – 328 с.

40. Харламов В.А. Архитектура жилых деревянных

комплексов Киева X – первой половины XIII в. (по раскопкам Подола). Автореферат диссертации на соискание учёной степени кандидата архитектуры. – Ленинград, 1990. – 20 с.

41. Хвойко В.В. Древние обитатели Среднего Приднэпровья и их культура в доисторическія времена. К., 1913. – 104 с.

Тараненко С.П. Планировочная структура Подола Киева X-XIII вв. (историографический обзор)

В статье предлагается к рассмотрению историографический обзор проблемы планировочной структуры Подола Киева X-XIII вв. В выделенных трёх хронологических периодах представлена история археологического исследования Подола и эволюция версий по основным вопросам проблематики: исторической топографии, усадебно-уличной системы, границы посада.

Ключевые слова: Древняя Русь, Киевский Подол, археология, планировочная структура.

Taranenko S.P. The planned structure of Kyiv Podil in the X-XIII century: historiographic essay

This paper deals with the history of study of the structure of Kyiv Podil in X-XIII centuries. Three periods of researches were identified. The issues of the historic topography, the homestead and street system, the borders of this city quarter were analyzed in evolution of the related discussions.

Key words: Ancient Rus, Kyiv Podil, archaeology, plan structure.

14.03.2013 p.

УДК 904.23(477.4)

А.О. Сушко

КЕРАМІЧНІ ДИТЯЧІ ІГРАШКИ ДАВНЬОРУСЬКОГО КІЄВА

Стаття присвячена комплексному аналізу дитячих керамічних іграшок давньоруського Києва. Зроблена характеристика технології виготовлення виробів, проаналізовано дві технологічні схеми: метод скульптурної ліпки та машинно-ручне конструювання. Розроблена хронологія та типологія іграшок, серед яких виділено три типи: образотворчий, шумотворюючий та господарсько-побутовий. Особливістю цієї статті є те, що вперше зібрано та систематизовано колекцію дитячих іграшок, виявлених при археологічних розкопках на території давньоруського Києва.

Ключові слова: Давня Русь, Київ, іграшки, технологія, типологія.

Іграшка – одна з малодосліджених категорій археологічного матеріалу, хоча, побутуючи з давніх часів, вона посідала не останнє місце в житті суспільства, бо саме з неї починалося пізнання світу людиною.

Перше масштабне дослідження, присвячене народній іграшці, було проведене та опубліковане на початку XX ст. священником з Суботова Марком Грушевським та Олександром Бенуа. Цю працю мало хто знає, бо до неї майже ніхто не звертався, не цитував, але в ній названо близько сотні іграшок,

визначено їх місце у побуті, подано численні варіанти назв, описано способи виготовлення з різних матеріалів. Серед інших тут представлено і давньоруську іграшку [4].

Докладно розглянуто технологію виробництва, асортимент, сконцентровано увагу на проблемі розвитку форм та декорі іграшок в роботах Л. Дінцеса та Н. Церетелі [18; 5]. Цінним дослідженням є праця О. Найдена [11]. Автор показує іграшку в контексті культури, висвітлює історичні прототипи, прообрази, фольклорні витоки основних образів та сюжетів народної іграшки, звертає увагу на функції та семантику цієї категорії виробів.

Багато важливої інформації міститься в роботах узагальнюючого характеру, в яких розглядаються питання типології, датування на основі морфології, основні технологічні моменти, в тому числі з широким використанням методів хімічного та петрографічного аналізів. Ми маємо на увазі праці Б. Рибаківа [13], М. Каргера [8], П. Толочка [15; 16], М. Фехнер [17], Р. Розенфельдта [14]. Слід згадати дослідження О. Брайчевської, де зроблена спроба систематизувати наявний на той час матеріал і показати його технологічні та стилістичні особливості [3], О. Попельницької, яка опублікувала колекцію керамічних іграшок, що перебуває на зберіганні в НМІУ.

Давньоруські керамічні іграшки – це, у першу чергу, зменшені копії «справжніх», «дорослих» речей – ляльковий посуд, антропоморфні, зооморфні та орнітоморфні фігурки, брязкальця та свистунці. Незважаючи на таку різноманітність, окремого промислу для виготовлення іграшок не було створено. Ця категорія матеріалу вироблялася разом з посудом або із решток глини, що залишалися після виробництва. Все це впливало на технологію виготовлення іграшок, їх сюжети, особливості декору та гральні функції [10, 38].

Глиняні іграшки поділяються на три типи: образотворчі (суцільні, не порожнисті фігурки людей та тварин), шумоутворюючі (брязкальця, свистунці) та господарсько-побутові (дитяча посудка), в межах яких спостерігається індивідуальний підхід до технологічного процесу.

Для виготовлення київських іграшок використовувалися місцеві третинні та четвертинні різновиди глини. З огляду на колір випалу виробів 67 % образотворчих іграшок виготовлялося з світлопалених глин, 33 % – з червонопалених. Шумоутворюючий тип виготовлявся у 66 % зі світлопалених, у 34 % – з червонопалених глин. Господарсько-побутові іграшки мають 52 % виробів з червонопалених глин та 48 % – зі світлопалених.

Для домішок київські гончарі використовували жорстку з різних порід каменю (в іграшках, що належать до образотворчого типу, – в 45 % випадків, шумоутворюючих – 33 % та господарсько-побутових

– 30 %), шамот (40 % – у господарсько-побутових, 10 % – у образотворчих, 33 % – у шумоутворюючих іграшках), пісок (найбільше – у образотворчих іграшках – 45 %, у шумоутворюючого типу – 33 %, господарсько-побутових – 30 %). Крім того, слід зазначити, що кількість непластичних домішок була невеликою, а їх гранули були середнього чи зовсім малого розмірів [2, 148].

Образотворчі та шумоутворюючі типи іграшок виготовлялися ручним способом, базуючись виключно на прийомах скульптурної ліпки. Обидва типи конструювалися майже за однаковою схемою. Проте, через певну різницю форм та функціонального навантаження, робота над свистунцями вимагала додаткових операцій.

Отже при конструюванні образотворчого типу гончар спочатку з одного шматка глини формував основу – суцільний циліндр, а потім за допомогою клаптикових наліпів надавав характерні вигини тулубу та доліплював необхідні деталі (голова, ноги). За цим способом конструювання рука рухається по дузі від центру до краю виробу [7, 13].

При виготовленні свистунців гончар брав невеличкий шматок глини, розкачував його і обережно намотував навколо вказівного пальця, надаючи їй форму циліндра шляхом стискання. Далі, допомагаючи вказівним пальцем лівої руки, трішки розплекував стінки циліндра, в результаті чого отримував горщик з товстим денцем [4, 51]. Потім формувався пригубник та пищик. Денце горщечка протикалося дерев'яною паличкою так, щоб її кінчик впирався в ніготь. Над нігтем робився клиновидний виріз (надрізалася глина під прямим кутом до кінчика нігтя, другий надріз робився під гострим кутом, далі видалялася надрізана глина) [3, 168]. На наступному етапі шляхом видавлювання звужувалися края горщечка до тих пір, поки вони не з'єднувалися. Інколи після цього процесу утворювався виступ, з якого могли формувати шию майбутнього виробу, а далі, використовуючи клаптиковий наліп, іграшці надавалися потрібні форми. Крім того, для того покращення звучання по боках іграшки, використовуючи гострий предмет, робилися отвори-лада [11, 52].

Господарсько-побутові іграшки виготовлялися машинно-ручним способом при використанні спірального наліпу з подальшим видавлюванням вручну [1, 35]. Крім машинно-ручного способу формування, 5 % виробів цього типу виконані шляхом ручної ліпки, видавлювання виробу з одного шматка глини.

При виготовленні усі трьох типів керамічних іграшок використовували неповний начин. Про це свідчить те, що після виходу виробу з обігу відбувається розпад виробу по лінії спаю. Тому часто трапляються окремі знахідки голівок, ніг тварин, фрагменти одягу, голови вершників, пригубники та пищики [5, 43].

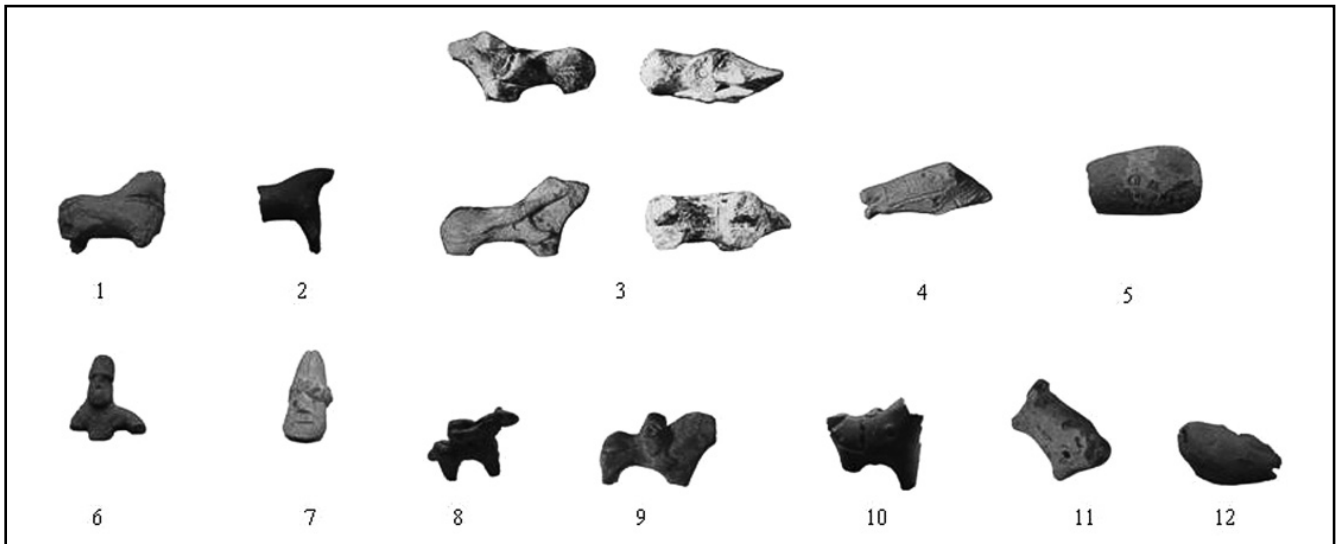

Рис. 1. Іграшки: образотворчий тип: 1-4 – ТІ-1; 5 – 9 – Т.І-2; шумоутворюючий тип: 10-12 – ТІІ

На етапі декорування іграшок, як правило, використовували лінійний, хвилястий та нігтьовий орнаменти, що відомі, в основному, на виробках господарсько-побутового типу та в деяких випадках на образотворчих, зокрема, при відтворенні кінської збруї. Техніка наліпу, притаманна іграшкам образотворчого типу, як правило, застосовувалася для декорування антропоморфних фігурок; таким чином, наліплювався одяг, спорядження воїна та кінська збруя [7, 40].

Трапляються іграшки, покриті зеленою та жовтою поливою. Процес її приготування добре відомий з етнографії. Свинець для поливи перепалювали, далі він перетирався на жорнах або в ступці. Розмелений свинець просіювали через сито. До нього додавався пісок або глина, для кольору до шихти додавали оксиди металів [6, 13-14]. Зелена полива містить цілий набір відтінків від салатого до темно-зеленого. Її колір досягався при використанні оксиду міді або заліза. Жовта полива окрашена оксидом заліза чи іншими домішками [9, 21]. Щоправда, у 1984 р. під час розкопок на вул. Хорива, 40 був виявлений мініатюрний горщик, покритий чорною поливою з металевим полиском. Поливою такого кольору з таким відблиском покривалися керамічні плитки та писанки, які були виготовлені в Новгороді. Ряд дослідників вважає, що саме Новгород був осередком виготовлення поливи даної якості [15, 296]. Отже ця дитяча іграшка, скоріш за все, є привезеним предметом.

Відомо два способи нанесення поливи – сухий та мокрий [8, 172]. Для мокрого способу шихту розводили водою до консистенції сметани і нею поливали виріб. При цьому потрібно було провести два випали – до поливання й після, інакше полива виходила плямистою. Сухий спосіб полягає в тому, що вироби змащували дьогтем або олією і посипали сухим порошком поливи. Сухий спосіб нанесення поливи був більш економічним, оскільки потребував лише одного випалу. Нанесення поливи

мокрим способом давало кращий декоративний ефект, хоча й вимагало більших витрат.

Також на давньоруських керамічних іграшках трапляються отвори. В одному випадку вони несли декоративну функцію, в іншому – мали практичне значення. Отвори шумоутворюючих іграшок-свистунців мали практичне значення.

Мініатюрний горщик, декорований отворами, що зберігається в фондах Інституту археології НАН України, є випадковою знахідкою. Отвори, невеличкі за розмірами (приблизно 0,4 см), зроблені по сирій глині.

На останньому етапі відбувався випал глиняних іграшок як у звичайних побутових печах, так і в спеціальних гончарних горнах. Усі вироби образотворчого типу випалювалися в горнах. Господарсько-побутові іграшки у 92 % випадків також випалювалися в горнах, решта – в печах. Половина шумоутворюючих іграшок випалювалися в печах, половина – у горнах.

Отже, добірка знахідок з Києва становить 41 предмет. Це цілі і фрагментовані форми керамічних іграшок (з них образотворчого типу – 11, шумоутворюючого типу – 3, господарсько-побутового – 27), виявлених під час розкопок, що проводилися упродовж 1950-2012 рр. Вони зберігаються у фондах ІА НАНУ, Подільської археологічної постійно діючої експедиції ІА НАНУ, музею Києва та фондах Національного заповідника «Софія Київська».

Тип I – підтип 1 – зооморфні фігурки (коніки, собачки та свині (Рис. 1. 1-4). Фігурки коників стрункі, з довгою шиєю, продовгуватою мордочкою та коротенькими ніжками. Трапляються двох видів: невеличкі – висота (h. max) дорівнює 8-9 см, довжина (l. max) становить 6-7 см, максимальна ширина 3-4 см; коніки більших розмірів – висота (h. max) складає 11-12 см, довжина (l. max) – 9-10 см, максимальна ширина дорівнює 4-5 см.

Фігурки собак значно менші за фігурки коників.

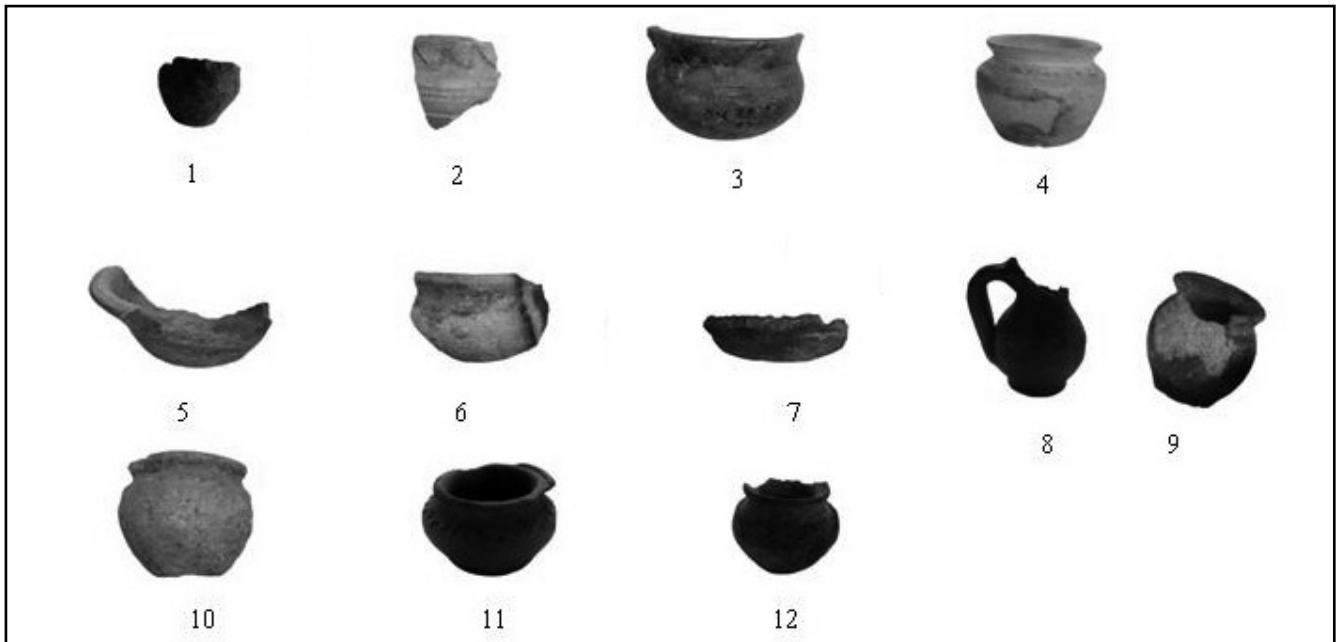

Рис. 2. Господарсько-побутовий тип іграшок: 1-3 - Т.ІІІ-1; 4-6 - Т.ІІІ-2; 7-9 - Т.ІІІ-3; 10-12 - Т.ІІІ-4

У них невеличкий тулуб, коротенькі ніжки, маленька шийка та мордочка. Таким чином, висота (h. max) складає 6-7 см, довжина (l. max) становить 6-7 см, та максимальна ширина – 2,5-3,0 см.

Фігурки свиней більш приземкуваті, з широким тулубом, короткими ніжками та кругленькою мордочкою. Їх висота (h. max) становить 5-6 см, але вони довші та ширші, довжина (l. max) дорівнює 7-8 см, а максимальна ширина складає 3,5-4,0 см.

Найхарактерніший декор у коників – це прокреслена лінія, яка стилізовано зображує кінську зброю або гриву. Фігурки свиней та собачок, як правило, не орнаментовані. Невелика кількість дитячих іграшок цього типу покрита зеленою чи жовтою поливою.

Керамічне тісто виготовлене, здебільшого, з місцевих третинних та четвертинних глин, що візуально за кольором після випалу поділяються на вироби світлопалені (7 іграшок – 70 %), значно рідше червонопалені (3 іграшки – 30 %), з домішками жорстви (4 іграшки – 40 %) та шамоту (2 іграшки – 20 %), кварцового річкового піску (4 іграшки – 40 %). Даний тип іграшок трапляється в комплексах Х-ХІІІ ст (рис. 5, 11-12).

Тип І – підтип 2 – антропоморфні дитячі іграшки (вершники) (Рис. 1. 5-9). Представлені стилістично зображеними воїнами-вершниками. Це стилізована фігурка чоловіка, одягнена у високий головний убір, що сидить верхи на коні, тримаючи його за повід обома руками, або в лівій тримає повід, а в правій – спис у бойовій готовності. Керамічні фігурки вершників мають невеликі розміри. Висота (h. max) складає 5,5-7,0 см, довжина (l. max) коливається від 7,5 до 9 см, максимальна ширина дорівнює 2,5-3,0 см.

Для орнаментатії використовувалися невеличкі керамічні наліпи та прокреслені лінії, які в поєднанні

утворювали декоративні візерунки на одязі фігурок, а також за допомогою прокреслених ліній на фігурках вершників на коні зображувалася кінська зброя. Невелика кількість фігурок вершників вкривалися жовтою та зеленою поливою.

Зі світлопалених глин виготовлено 4 іграшки (66 %), 2 іграшки (34 %) – з червонопалених, з домішками жорстви – 4 іграшки (66 %), шамоту – 1 іграшка (12 %), кварцового річкового піску – 1 іграшка (12 %). Усі антропоморфні керамічні іграшки були випалені у спеціальних гончарних печах. Подібні вироби поширені в комплексах Х-ХІІІ ст (рис.5, 13-16).

Тип ІІ – свистуниці (Рис. 1. 10-12) – коники мають стрункий стан, довгу шию, продовгувату мордочку з маленькими вушками та ноги середньої довжини. В хвості знаходиться пригубник зі щілеподібним отвором для дуття. Внизу, під хвостом, знаходиться пищик, по бокам – два ігрові отвори-лада. Їх висота (h. max) дорівнює 8-9 см, довжина (l. max) становить 7-8 см, максимальна ширина – 3-4 см. Як правило, даний тип іграшок не орнаментований. Керамічне тісто, виготовлене з світлопалених глин, мають 3 іграшки (66 %). Значно рідше зустрічаються вироби з червонопалених глин (1 іграшка – 34 %), з домішками жорстви (1 іграшка – 33 %), шамоту (1 іграшка – 33 %), кварцового річкового піску (1 іграшка – 33 %). Випал відбувався двома шляхами: в звичайних побутових печах, коли пропеченість виробу нерівномірна (2 іграшки – 50 %) та в спеціальних гончарних горнах (2 іграшки – 50 %). Вироби поширені в комплексах Х-ХІІІ ст. (рис. 5, 17-19).

Тип ІІІ (господарсько-побутовий) – підтип 1 – вінця, що мають прямий або косий зріз (Рис. 2. 1-3). Вінця прямо- чи косозрізані з добре вираженим напливом підпрямокутної форми, зовнішній край в

нижній частині має гострий виступ. Шийка висока, має відхиленість середнього ступеня. Плічка середньої висоти, слабо випуклі. Їх висота (h. а) ледь досягає 3 см, діаметр денця (d. г) дорівнює 1 см, діаметр вінця (d. ж) складає 1,5-2,0 см. Представлені екземпляри не орнаментовані. Усі вироби даного підтипу виготовлені з червонопалених глин (3 іграшки – 100 %), хоча використання світлопалених глин не виключається, адже, можливо, представники цієї категорії ще просто не відомі, з домішками жорстви (2 іграшки – 67 %) та кварцового річкового піску (1 іграшка – 33 %). Подібні вироби переважають у комплексах X ст. (рис. 5, 20-22).

Тип III – підтип 2 – манжетоподібні вінця (Рис. 2. 4-6). Дитяча посудка з широким манжетом на плавно відігнутий шийці. Прийом формовки вінця джгутовий, коли на край накладався джгут глини, завернутий з внутрішнього боку в потовщений та короткий валик. Манжет утворюється при уплощенні валика, що виник по краю зовнішньої поверхні шийки. Низькогорлі з сильно- та середньопрофільованою шийкою. Плічка середньої висоти та низькі слабовипуклі. Дитячі керамічні мисочки мають висоту 2,0-2,5 см, діаметр денця (d. г) – 3 см, діаметр вінця (d. ж) – 4 см. Керамічні горшечки мають висоту від 3 до 5,5 см, діаметр денця (d. г) – 3-4 см і діаметр вінця (d. ж) – від 3 до 4 см.

Для орнаментування давньоруської керамічної посудки цього типу майстри використовували хвилястий та нігтьовий орнаменти. Існують і недекоровані горщики. Мисочки, як правило, не орнаментувалися. Ще одним декоративним елементом, який був відмічений на одному мініатюрному горщику, були отвори, зроблені по сирій глині. Вони були розміщені в один ряд на передпліччі по всьому виробу. Деякі вироби покривалися поливою як з зовнішнього, так і з внутрішнього боку. Переважно використовували жовту та коричневу поливу. Керамічне тісто, виготовлене зі світлопалених глин, представлене у 4 іграшок (50 %), червонопалених – також у 4 іграшок (50 %), з домішками жорстви – у 5 іграшок (62,5 %) , шамоту – у 3 іграшок (47,5 %). В побутових печах випалено 1 іграшку (12,5 %), у гончарних горнах – 7 іграшок (87,5 %). Даний тип трапляється в комплексах X – середини XI ст. (рис. 5, 23-24).

Тип III – підтип 3 – вінця загнуті у внутрішню частину виробу (Рис. 2. 7-9). Вінця виробів даного типу мали вигляд витягнутого по вертикалі або дещо сплющеного пташиного дзьоба. Низька або середньовисока горловина, середньо- або сильнопрофільована шийка. Плічка низької або середньої висоти слабо- або сильно випуклі. Горщики мають висоту від 3 до 5,5 см, діаметр денця (d. г) – 3-4 см і діаметр вінця (d. ж) – від 3 до 4 см. Керамічні глечики вирізняються більшою висотою (h. а), що становить 6,0-7,5 см, діаметр денця (d. г) дорівнює 3,0-3,5 см, діаметр вінця складає 2,5-3,0 см.

Для орнаментування цього типу виробів використовували лінійний, хвилястий, нігтьовий та зигзагоподібний орнаменти. Існують і комбіновані варіанти. Нечисленна кількість екземплярів була покрита поливою з зовнішнього боку. Використовували жовту та зелену поливу.

При виготовленні керамічного тіста використовувалися два види глин: світлопалені (5 іграшок – 71 %) та червонопалені глини (2 іграшки – 29 %), з домішками жорстви (2 іграшки – 28,5 %) та шамоту (3 іграшки – 43 %) та кварцовий пісок (2 іграшки – 28,5 %). Випал відбувався двома шляхами: в звичайних побутових печах (1 іграшка – 14 %) та в спеціальних гончарних горнах (6 іграшок – 86 %). Вони кількісно переважають в комплексах XI ст. (рис. 5, 25-27).

Тип III – підтип 4 – валекоподібні з борізкою по внутрішній стороні (Рис. 2. 10-12). Вінця даного типу керамічних виробів оформлені округлим валиком. Валик являє собою обточений край шийки, плавно відігнутий назовні. Валик утворювався за рахунок переміщення керамічної маси з шийки до вінця під час профілювання та обробки зовнішньої поверхні виробу. Вироби мають низьку горловину та горловину середньої висоти, сильно чи середньопрофільовану шийку. Плічка слабо випуклі, низької та середньої висоти. Загальна висота виробів становить від 3 до 5,5 см, діаметр денця (d. г) – 3-4 см, діаметр вінця (d. ж) – від 3 до 4 см. Мініатюрні вироби цього типу переважно не орнаментовані. Орнаментованим виробам притаманний бідніший орнамент, наприклад, нігтьовий; трапляються вироби, вкриті зеленою поливою з обох боків.

При виготовленні керамічного тіста використовувалися два види глин: світлопалені (1 іграшка – 33 %) та червонопалені (3 іграшки – 67 %), з домішками жорстви (1 іграшка – 33 %) та шамоту (1 іграшка – 33 %) і кварцового піску (1 іграшка – 33 %). Усі вироби представленого типу випалені в спеціальних гончарних печах. Такі вироби кількісно переважають в комплексах XII-XIII ст (рис. 5, 28-30).

Таким чином, підводячи риску, можна зробити висновок, що в дослідженні давньоруських керамічних дитячих іграшок існує ще низка невирішених питань, хоча ці вироби є одними з найцікавіших проявів давньоруського керамічного мистецтва. Крім того, давні традиції виготовлення глиняних та дерев'яних іграшок збереглися й донині як один із видів народної художньої творчості. Така яскрава категорія археологічного матеріалу заслуговує на подальше детальне дослідження.

Посилання

1. Бобринский А.А. Древнерусский гончарный круг // СА. – 1962. – № 3. – С. 33-52.
2. Бобринский А.А. Гончарство Восточной Европы. – М., 1978. – 273 с.
3. Брайчевська А.Т. Древньоруські пам'ятки Дніпровського Надпоріжжя // АП УРСР. – Київ, 1962. – Т. XII. – С. 167-176.

4. Грушевський М. Города Великого Княжества Литовского в XIV-XVI вв. // Старина и борьба за старину. – К., 1918. – С. 105-122.

5. Динцес Л.А. Русская глиняная игрушка: Происхождение, путь исторического развития. – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1936. – 109 с.

6. Ионов Н.Ф. Гончарный промысел в Киевской губернии. Кустарная промышленность в Киевской губернии: Итоги анкетного и местного обследования, произведенного Киевской губернской земской управой по поручению губернского земского собрания. – К.: Тип. насл. К. Круглянского, 1912. – С. 1-77.

7. Калюк О.П., Сагайдак М.А. Склад керамічної продукції XII ст. з Київського Подолу // Археологія. – 1988. – Вип. 61. – С. 36-46.

8. Каргер М.К. Древний Киев. – М., 1948. – 530 с.

9. Коваль В.Ю. Керамика Востока на Руси IX-XVII века. – М.: Наука, 2010. – 266 с.

10. Можаяева Е. М. Русские игрушечные кони. – М.: Сов. Россия, 1976. – 127 с.

11. Найден О.С. Українська народна іграшка: історія. Семантика. Образна своєрідність. Функціональні особливості. – К.; АртЕк. – 1999. – 256 с.

12. Попельницька О. Керамічні вироби дрібнопластики XIV-XVIII ст. з Національного музею історії України [Електронний ресурс]. Режим доступу: prostir.museum/treasures/ua/.

13. Рыбаков Б.А. Ремесло Древней Руси. – М., 1948. – 792 с.

14. Розенфельдт Р.Л. Древняя Русь. Быт и Культура. – М., 1997. – С. 10-12.

15. Толочко П.П. Гончарное ремесло // Новое в археологии Киева. – К., 1981. – С. 284-301.

16. Толочко П., Гупало К. Дослідження старокиївського Подолу // ПУ. – 1973. – № 1. – С. 36-39.

17. Фехнер М.В. Глиняные игрушки московских гончаров (по материалам раскопок ГИМ в 1948 г.) // МИА. – М., 1949. – Вып. 12. – С. 52-56.

18. Церетели Н. М. Русская крестьянская игрушка. – М. – Л., 1933. – 249 с.

Сушко А.А. Керамические детские игрушки древнерусского Киева

Статья посвящена комплексному анализу детских керамических игрушек древнерусского Киева. Сделана характеристика технологии изготовления изделий, проанализировано две технологические схемы: метод скульптурной лепки и машинно-ручное конструирование. Разработана хронология и типология игрушек, среди которых выделено три типа: изобразительный, шумотворящий и хозяйственно-бытовой. Особенностью этой статьи есть то, что впервые собрано и систематизировано коллекцию детских игрушек, найденных в ходе археологических раскопок на территории древнего Киева.

Ключевые слова: Древняя Русь, Киев, игрушки, технология, типология.

Sushko A.O. Children's ceramic toys of ancient Kyiv

The article is devoted to a complex analysis of the children's ceramic toys of ancient Kyiv. The features of technology of product's manufacturing were studied in it. Two technics were analysed, such as the method of the sculptural modeling and machine-hand design. Chronology and typology of toys were developed. There are three types among them: creative, noise-making and household. This article is unique because it shows collecting and systematic grouping, for the first time, of children's toys that were found during archeological excavations on the territory of ancient Kyiv.

Key words: Ancient Rus, Kyiv, toys, technology, typology.

15.03.2013 р.

УДК 902.2 (477.41) «11/17»

Д.В. Бібіков
В.Г. Івакін

НОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ ВИШГОРОДСЬКОГО ГОРОДИЩА

Стаття присвячена археологічним дослідженням на території давньоруського городища у м. Вишгород. За термін польового сезону 2012 р. Вишгородська археологічна експедиція провела ряд розвідувальних робіт, а також стаціонарний розкоп на східному краю Вишгородської гори. Відкрито низку об'єктів XII-XVIII ст., зібраний численний археологічний матеріал, який свідчить про безперервне заселення ділянки з XI до XIV ст. На кінець XII – початок XIII ст. досліджувана ділянка могла являти собою периферійну частину садиби заможного вишгородця, яка була частиною масової забудови давньоруського дитинця. Про досить високий соціальний статус її власника свідчить площа садиби, котра мала становити не менше 200 м², а також наявність імпортованих та коштовних речей.

Ключові слова: Давня Русь, городище, міська садиба, керамічний матеріал.

Археологічні дослідження Вишгорода тривають вже близько 200 років. Зокрема, перші наукові розкопки на території давньоруського городища проводились в 1934-1937 рр. експедицією ПМК під керівництвом Ф.А. Козубовського та Т.М. Мовчанівського. Роботи були зосереджені на кількох ділянках всередині і навколо церкви свв. Бориса і Гліба, а також у східній частині городища, над урвищем до Дніпра [1, 67-90]. В 1947 р. В.Й. Довженок продовжив дослідження східної ділянки, а також провів розвідувальні розкопки північно-західної частини городища, котра виявилась значно менш заселеною [2]. У 1972 р. В.В. Чумаченком [3], а в 1979-1980 рр. – П.П. Толочком, В.М. Зоценком та Л.В. Пекарською виявлено кілька садиб у північно-східній частині плато [4; 5; 6]. В 1990-1996 рр. Правобережною Давньоруською експедицією Р.С. Орлова досліджувався храм свв. Бориса і Гліба. [7]. У 2000 р. незначні охоронні роботи, зокрема зачистка схилів ярів поблизу церкви, проводились експедицією Вишгородського історико-культурного заповідника під керівництвом С.Я. Ольговського [8]. У 2012 р. під керівництвом В.Г. Івакіна дослідження Вишгородського городища були поновлені. В тому числі, вперше за багато років були проведені планові розкопки однієї з ділянок городища.

Здійснено археологічну розвідку на південному мисовидному виступі плато (відомий як **Ольжина гора**) (рис. 1, Г). Площа виступу – близько 2 га, вільна від забудови, з трьох сторін виступ оточений ярами. У 1980 р. дану територію вперше дослідив В.М. Зоценко. По схилах гори було зібрано невелику кількість грубих, підправлених на гончарному колі, фрагментів керамічного посуду, орнаментованого крупними борознами, котрий дослідник датував кінцем IX ст. Однак, шурфування території плато виявило лише наявність нашарувань XI-XII ст. [5, 24]. Схожі результати були отримані після розвідки 2012 р.